

ROUSSEAU'DA AİLE KAVRAMI

Tuğba CANBULUT*

ÖZET

Bu çalışma, toplumsal yapılarda sıklıkla altı çizilen aile kavramının, toplumun bir sözleşmeyle ayakta kaldığını ileri süren Rousseau'nun düşünce ve yazılarındaki yerine değinmektedir. Böylece sosyal ve politik platformlarda aile üzerinden kurgulanan ve kontrol altında tutulan toplumsal düzenin irdelenmesi amaçlanmaktadır. Çalışma, Rousseau metinlerine dair bir içerik analiziyle yapılmıştır. Şüphesiz bu metinleri tartışan diğer çalışmalardan da bahsedilmektedir. Yapılan içerik analizi sonucunda iki temel noktaya değinilmesi uygun görülmüştür. Bunlardan biri, Rousseau'nun aileye yaptığı toplumsallık vurgusu ve bu bağlamda ailenin sözleşmeye dayalı bir yapı olmasıdır. Diğer ise, ailenin aslında neye hizmet eden bir yapı olduğuna dair metin okumalarıdır ki burada yapılan aile tarifinde hem aileye yüklenen rol ve sorumluluklara hem de ailenin devletle ilişkilene noktalarına değinilmesi söz konusudur. Çalışma, Rousseau metinleri bağlamında aile kavramını sınırlandırılmış özgürlükler, eşitsizlik ve mülkiyet bağlamında ele almaktadır.

Anahtar kelimeler: Rousseau, aile, ailecilik, toplum sözleşmesi

CONCEPT OF FAMILY IN ROUSSEAU

ABSTRACT

This study refers to Rousseau's thoughts and writings, which suggest that the concept of the family, often underlined in social structures, is maintained by a contract of society. Thus, it is aimed to examine the social order that is organized and controlled under the family in social and political platforms. The study was conducted through a content analysis of the Rousseau texts. Certainly, these texts are also mentioned in other discussions. As a result of the content analysis made, it is appropriate to mention two basic points. One of these is the emphasis on sociality Rousseau has done to the family, and in this context the family is a contract-based structure. The other is that the family reads the text of what is actually serving the family, and it is mentioned that the role of the family and the responsibility of the family as well as the relations of the family with the state are mentioned. The study deals with the concept of family in the context of Rousseau texts in the context of limited freedoms, inequality and ownership.

Key Words: Rousseau, family, familializm, social contact

---

* Araştırma Görevlisi, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, tugbacanbulut@yahoo.com

**FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi), <http://flsfdergisi.com/>
2018 Güz/Autumn, sayı/issue: 26, s./pp.: 481-498.
ISSN 2618-5784**

**Makalenin geliş tarihi: 04.08.2018
Makalenin kabul tarihi: 01.11.2018**

Giriş

Bu çalışma, aile kavramının Rousseau’nun düşünce yapısındaki yerini tartışmak üzere yola çıkmıştır. Rousseau metinleri, sosyal bilimlere özgü birçok konunun tartışılabilir hale gelmesine imkan tanımları açısından; aile kavramı ise toplum(sal)a dair birçok bağlamda ele alınan konunun temeline oturtulabilmesi açısından önemli görülmektedir. Aile kavramının Rousseau’daki izlerine yönelik bir analizin, hem aileye hem de Rousseau’ya dair farklı ayrıntılara dikkat çekebileceği düşünülmektedir.

Aile, sosyal bilimlerin birçok alanında farklı konumlandırılmalarla ele alınabilen bir kavramdır. Ailenin, Rousseau ile tekrar tartışılmasının arka planında Rousseau’nun toplum sözleşmesine yön veren felsefi ve politik düşünceleri yer almaktadır. Bu düşünceler ışığında aileyi konuşmaya geçmeden önce, Rousseau’ya dair bazı bilgileri derlemek önemlidir. Rousseau ile ilgili bir çalışmanın ne şekilde, neden ve nasıl yapıldığını anlatmadan önce düşünürü ve yaşadığı dönemi kısaca tanıtmak yerinde olacaktır.

Rousseau, 1712 yılında dünyaya gelmiş, Kant’ın doğduğu (1724) ve Newton’un öldüğü (1727) bir dönemde yaşamış, kimya-müzik-siyaset alanlarında (iş olarak) çalışmış, eğitim ve ekonomi alanlarında önemli eserler hazırlamış ve 1778’de ölmüştür.¹ Rousseau, Aydınlanma Dönemi filozofları içinde özgürlük düşüncesini doğa ile entegre şekilde sunan ve bu sunuşun izlerini eğitim, politika ve ekonomi gibi alanlarda süren bir düşünür olarak ele alınabilir. Kuramsal yönüyle oldukça tartışılan ve etkisini değişik alanlarda duyumsatmış bir düşünür olan Rousseau, Hobbes ve Locke gibi bir toplumsal sözleşme kuramcısı olmasına rağmen onlardan modernliğin doğal durumundaki insanı yozlaştırdığına olan inancı ve akıl yerine duygulara yaptığı pozitif vurgu ile ayrılmaktadır. Rousseau’nun bu özelliğini gündemine alan araştırmacılardan Timuçin¹, Rousseau’yu şu şekilde tarif etmektedir: “Rousseau yalnızca süregiden düzeni kökten eleştirmiş olmakla değil aynı zamanda dünyayı umursamaz görünen yaşam biçimiyle de pek çok kişiyi tedirgin etmiştir...Aykırı bir dünya görüşü ortaya koyan Aydınlanmacılar topluluğu içinde de aykırı biridir o, bir bakıma aykırının aykırısıdır.” Aydınlanma çağının içinden günümüze yaşadığı çağa eleştirel bakışıyla seslenen Rousseau için Akagündüz² şöyle bir açıklama yapmaktadır: “(Rousseau) Kendisinin de sık sık ifade ettiği üzere o aydınlanma karşıtı bir filozof, hatta filozofları gereksiz işlerle meşgul olan, her şeyden kuşkulanan,

¹ Ali Timuçin. Rousseau İçin Notlar. Özne Felsefe ve Bilim Yazıları Dergisi. 17. Kitap, Güz. 2012a. S.11.

² Seval Yinilmez Akagündüz. Uygarlığa Yüz Çeviren Düşünür: Jean-Jacques Rousseau. Özne Felsefe ve Bilim Yazıları Dergisi. 17. Kitap, Güz. 2012. S. 114.

akılları sıra bu durumu da felsefenin doğasına bağlayan ve daha da önemlisi yaşadıkları toplumun farkında olmayan bir yığın olarak yorumlamıştır. Oysa bugün kendisi Aydınlanma döneminin önde gelen düşünürleri arasında gösterilmektedir.” Silier³ de Rousseau’nun Aydınlanma döneminde hem var hem yok sayılmasına “Rousseau’yu ilginç kılan özelliklerden biri, Aydınlanma felsefesi geleneğinin içinden gelmesine rağmen, ilk kapsamlı uygarlık eleştirisini yapmış olmasıdır.” şeklinde vurgu yapmaktadır.

Rousseau’nun Aydınlanmaya getirdiği eleştiri onu döneminin hem içinde hem dışında kılmaktadır. Döneminin dışında değerlendirilmesi özgürlük anlayışında diğer düşünürlerden ayrılmasıdır. Bu çalışma Aydınlanma döneminin içinden döneme eleştirel bir bakış geliştirip bu yönde metinler yazan Rousseau’nun aileye bakışını toplumsallaşma tartışması temelinde ele almaktadır. Bu amaçla Rousseau metinlerine dair bir içerik analizi yapan niteliksel bir çalışma olma özelliği taşımaktadır. Aile kavramına dair analiz de bu çalışma da Rousseau’nun özgürlük anlayışıyla harmanlanmaktadır. Aile kavramına toplumun temel yapı taşı şeklindeki yaklaşımın yerini, ailenin toplumsal yapının sürdürülebilirliği açısından araçsallaştırılmış bir kurum olduğu kanısına çevirmeye çalışan yazı Rousseau’nun aileye yaklaşımını bu açıdan önemsemektedir.

Metin, aile çalışmasının arka planındaki akademik literatürden aktarımlarla devam etmektedir. Literatür taramasının ardından tartışma bölümünde ailenin iki ana başlıkla incelenmesi söz konusudur. Bu başlıklar Rousseau metinlerinin okunması ve metinlerde aile temalı noktaların analiz edilmesiyle oluşturulmuştur. Farklı noktalara değinse de başlıkların analitik bağlantıları mevcuttur. İlk başlık, Rousseau’nun aileye yaptığı toplumsallık vurgusunu tartışmaktadır. Ailenin bütün toplumların en eskisi ve tek doğal olanı şeklindeki yorumu Rousseau aileyi politik yapının temelini oturtarak ele almaktadır. Bu başlık, ailenin sözleşmeye dayalı bir yapı olması, sözleşmenin gereklilikleri meselelerini Rousseau’nun toplum sözleşmesi ile derinleştirmeyi amaçlamaktadır. İkinci başlık ise, politik ve işlevsel ailenin aslında neye hizmet ettiğini aile tarifi ile ele almaktadır. Bu bölüm aile bireylerinin hangi rol ve sorumluluklarla ele alındığını tartışmaktadır. Bu tartışmanın politik bir yapı olarak görülen ailenin kendini gerçekleştirme ve sürdürülebilirliği ile devleti ele almayı da sağlamaktadır. Bu ana başlıkların ardından çalışma sonuç bölümüyle bitirilmektedir.

---

³ Yıldız Silier. Özgürlük Yanılsaması Marx ve Rousseau. Yordam Kitap. İstanbul. 2016. S. 47.

Alanyazında Özgürlükten Toplumsallaşmaya Giden Yol

Rousseau’yu diğer Aydınlanmacı ve sözleşmecî düşünürlerden ayrı kılan bakış açısının özgürlükle ilgili anlatılarında yer aldığını tekrar söylemek, Rousseau metinlerinde aile kavramına dair analize dair iyi bir başlangıç noktası olabilir.

Silier⁴ Marx ve Rousseau’nun özgürlüğe dair düşüncelerini anlattığı Özgürlük Yanılsaması adlı çalışmasında Marx, Rousseau, Smith ve üç üniversite öğrencinin konuşmalarını içeren tiyatral bir metni okuyucusuyla paylaşmaktadır. Özgürlük üzerine bir diyalog başlığı altındaki bu metin üç üniversite öğrencisinin özgürlük tartışması sırasında Marx ve Rousseau’nun yaşadıkları dönemleri merakıyla başlar. Bu merak metnin ikinci bölümünde üniversite öğrencilerinin yerine Rousseau, (çağdaşı) Smith ve ileri dönemlerde yaşayan Marx arasında bir muhabbete dönüşür. Konu yine özgürlüktür ve Rousseau, modernliğin özgürlük ve mutluluk vaat etmesine rağmen, bunları insanların elinden nasıl aldığını anlatırken Smith’in gelişmiş liberalizmin bireylere refah sağlayacağı görüşüne karşı çıkmakta; soyluluk ve sanayi gelişimi yerine köylülerin doğal yaşamlarındaki ahlaki özgürlüğü koymaktadır. Ayrıca ideal bir devlet ve kamu yararına uygun politikalar ve vergilerle herkesin ihtiyaçlarının karşılanabileceği bir toplum oluşturulmasının temeline ahlaksal ve politik önerilerini yerleştirmekte ve Marx tarafından da iktisadi sorunlara ahlaksal ve tepeden inme politik çözümler sunması bakımından eleştirilmektedir. Bu metinde görülen odur ki, Rousseau’nun doğal duruma yaptığı güzellemeyle beslenen özgürlük anlayışı ahlakla yakından ilişkilidir. Rousseau’nun ahlak ve özgürlüğü ilişkilendirmesinde özgürlük başıboşluk anlamı taşımamaktadır. Silier⁵ Rousseau’nun özgürlük kastını şöyle dile getirmektedir: “Ona göre gerçek özgürlük, kuralsızlık ya da başıboşluk değil, kendi kurallarını koyma ya da kendini yönetme yeteneğiyle ilişkilidir. Hiçbir kuralın olmadığı durumda değişken arzularımızın kölesi olur ve sürükleniriz. Sadece bugünün yaşandığı, geçmiş ve gelecekle hiçbir bağın olmadığı böylesi bir serbestlik, hayvanların da yaşadığı bir durumdur ve insana özgü olan (yani özgür iradeye ve kendini mükemmelleştirme yeteneğine dayalı olan) gerçek özgürlükten farklıdır... modern insan kendini özgür sansa da bu sadece bir yanılsama. Rousseau’ya göre tarihin en başlarında özgürdük ama modern

⁴ Yıldız Silier. Özgürlük Yanılsaması Marx ve Rousseau. Yordam Kitap. İstanbul. 2016.

⁵ Yıldız Silier. Özgürlük Yanılsaması Marx ve Rousseau. Yordam Kitap. İstanbul. 2016. S. 75-6, 37.

toplumda kendimizi hep başkalarıyla kıyaslayarak, beğenilmek için maskelere bürünerek yozlaştık ve özgürlüğümüzü kaybettik."

Modern toplum haline gelme yani toplumsallaşma ilk etapta ile kast edilen insanların hayvanlarla birlikte ve onlar gibi olan yaşamlarını terk etmeleri ve kendileri gibi insanlarla bir araya gelmeleridir. Rousseau⁶ insanların doğal durumlarını terk ettikten sonra tek başlarına kalmalarının onları doğadaki diğer canlılara karşı savunmasız bırakabileceğini belirtmektedir. Bu durumda karşılıklı ilişkiler kurmanın onlara üstünlük sağlayacağını, insanların bir araya gelerek gelişeceklerini iddia etmektedir. İnsanların toplumsallaşmalarının tek faydası savunmasızlığı bertaraf etme ve birlikte güçlenme-gelişme değildir. Rousseau⁷, insanların aslında kendi ihtiyaçlarını karşılamak dışında bir şey düşünmezken toplumsal alanda öteki insanlarla ilişkileri aracılığıyla aydınlanıp mutlu olabileceği duygulara sahip olacağını ifade etmekte ve şunu eklemektedir: "Kısaca söylemek gerekirse insan ancak toplumsal bir varlık olarak ahlaksal varlık, düşünen hayvan, öteki hayvanların kralı ve Tanrının yeryüzündeki imajı olabilir." Rousseau'nun bu düşüncesi Silier'in⁸ çalışmasında şu şekilde yer almaktadır: "Rousseau insanın en mutlu döneminin doğal durum olduğuna inanmakla birlikte, ancak toplumsallaşma sayesinde aklın, özgür iradenin ve mükemmelleşme yeteneğinin gelişebildiğini kabul eder."

Toplumsallaşma akli ve özgür iradeyi mükemmelleştirirken aslında ahlak çerçevesi de çizmektedir. Rousseau'ya⁹ göre insanların toplum halinde örgütlenmeleri doğal veya ihtiyaç dahilinde (zoraki) bir eğilim olabilir. Önemli olan bu toplumsallaşmanın insanların erdemleri ve kötülüklerinden oluşan bütün ahlaksal varlıklarını da doğurmasıdır.

Buraya kadar değinilen Rousseau ve Rousseau'ya dair alanyazın aktarımları toplumsallaşmaya birlikte güçlenme, gelişme ve ahlaki kurgulama üzerinden yaklaşmıştır. Çalışma kapsamında toplumsallaşmanın başka boyutlarını da ele almak önemlidir. "İnsan ne zaman toplumsallaşmaya başladı? Öncelikle iklim değişiklikleri kendini gösterdi, gereksinimler çeşitlendi, toplaşmalar başladı, buna göre uygarlaşma başladı ve mülkiyet oluştu, bütün bunların sonunda huzursuzluk ortaya çıktı. Bu noktada insanlar

⁶ Jean Jaques Rousseau. Siyasal Fragmanlar. Çev. İsmail Yerguz. Say Yayınları. İstanbul. 2008. S. 37.

⁷ Jean Jaques Rousseau. Siyasal Fragmanlar. Çev. İsmail Yerguz. Say Yayınları. İstanbul. 2008. S. 37.

⁸ Yıldız Silier. Özgürlük Yanılsaması Marx ve Rousseau. Yordam Kitap. İstanbul. 2016. S. 60.

⁹ Jean Jaques Rousseau. Siyasal Fragmanlar. Çev. İsmail Yerguz. Say Yayınları. İstanbul. 2008. S. 63.

başkalarına karşı kendilerini değişik görmeye ve göstermeye çalıştılar. Doğal durumda olmayan gurur ve rekabetçi anlayış bu koşullarda oluştu. Kötülüğün asıl nedeni mülkiyetin doğması ve insanların kendilerini bir bağımlılık ilişkisine sokmasıydı. Lüks yaşam ve aşırı tüketim bütün bu oluşumların ürünü oldu.”¹⁰

Çelikkan¹¹ da bu görüşe şöyle katkı sağlamaktadır: “Elbette Rousseau insani ilişkileri onaylıyordu ama onun insani ilişkilerden anladığı sahte tavır ve samimiyetsizlik etrafında örülen ilişkilerden kaynaklanan bir duygu alışverişi değildi. O insanın insana en saf haliyle tam bir duygudaşlık içinde kendini açtığı ilişkileri tasvip ediyor, aslında insanın doğal durumunda iyi olduğunu fakat toplumsallık halinin, özel mülkiyetin, sanat ve bilimlerin, insanda var olan bu iyi, doğal ve mutlu durumu tersine çevirdiğinden dem vurmaktadır.”

Yukarıda Rousseau metinlerindeki aile vurgularını incelemeden önce Rousseau’nun ve Rousseau çalışanların aile temele koyan toplumsallaşmayı yerleştirdikleri konumlara dair bir anlatı mevcuttur. Bu anlatının beslendiği ve ilerleyen bölümlerde tartışmaya destek olması açısından alanyazından incelenen bazı çalışmaları derlemek önemlidir. Öncelikle belirtilmelidir ki Rousseau’da aile kavramını direkt olarak tartışan bir makaleye rastlanmamıştır. Rousseau’nun çok çalışılan bir düşünür olarak daha çok felsefi ve politik yazıların konusu olduğu görülmektedir. Özgürlük¹²⁻¹³; duygu-akıl arasında kalan bireyin toplumsallaşma süreçleri¹⁴; doğa, doğal durum, güç ve hiyerarşi ilişkileri^{15,16}; toplumsal cinsiyet¹⁷ gibi konularda yapılan çalışmalar aile konusu bu çalışma için alanyazın desteği sağlamışlardır. Rousseau’ya dair çalışılan ve onun iki önemli eserine (Toplum Sözleşmesi, Emile) sıkça atıfta bulunan yazılara ise daha sık rastlanmaktadır.

¹⁰ Ali Timuçin. Rousseau’da Toplum Sorunları. Özne Felsefe ve Bilim Yazıları Dergisi. 17. Kitap, Güz. 2012. S.78.

¹¹ Şule Gece Çelikkan. J.J. Rousseau’da Duyguları Bozan Katharsis Olarak Tiyatro. Özne Felsefe ve Bilim Yazıları Dergisi. 17. Kitap, Güz. 2012. S. 40.

¹² Yıldız Silier. Özgürlük Yanılsaması Marx ve Rousseau. Yordam Kitap. İstanbul. 2016.

¹³ Seval Yınılmez Akagündüz. Uygurlığa Yüz Çeviren Düşünür: Jean-Jacques Rousseau. Özne Felsefe ve Bilim Yazıları Dergisi. 17. Kitap, Güz. 2012.

¹⁴ Şule Gece Çelikkan. J.J. Rousseau’da Duyguları Bozan Katharsis Olarak Tiyatro. Özne Felsefe ve Bilim Yazıları Dergisi. 17. Kitap, Güz. 2012.

¹⁵ Sercan Çalıcı. Rousseau’da Güç, Doğa ve Metafizik. Özne Felsefe ve Bilim Yazıları Dergisi. 17. Kitap, Güz. 2012.

¹⁶ Cenk Özdağ. ‘Doğa’ Kavramının Rousseau’nun Söylemindeki Birliği. Özne Felsefe ve Bilim Yazıları Dergisi. 17. Kitap, Güz. 2012.

¹⁷ Emanuele Saccarelli. The Machiavellian Rousseau Gender and Family Relations in the Discourse on the Origin of Inequality. Political Theory. 2009.

Özgür özne ve toplumsallık veya yurttaşlık temalı çalışmalar^{18,19,20,21,22} da yine aile temasının yakalanabildiği bağlamlar sunmaları açısından bu çalışma için oldukça önemlidir.

Toplumsallaşma ve Aile

Rousseau’nun toplum sözleşmesinin temelinde tartışılan konu toplumsallaşmak durumunda kalan insanların bu süreçte neyi nasıl yaşamaları gerektiğiyle ilgilidir. Burada toplumsallaşmayı ve ailenin kuruluşunu Rousseau’dan²³ aktarmak önemlidir: “Bununla birlikte ilk konutları yapanların kendilerini bunları savunabilecek güçte gören en güçlüler olması olasılığı çok olduğundan, zayıfların, bunları konutlarından sürüp çıkarmaya kalkışmaktansa, onları taklit edip kendilerine yeni kulübeler yapmayı daha kestirme, daha emin bulduklarına inanmak gerekir. Daha önceden kulübelere sahip olanlara gelince, bunlardan biri komşusunun kulübesini kendisine mal etmeye pek uğraşmamış olsa gerekir; bunun sebebi, o kulübenin kendisine ait olmamasından çok, kendisine yararı olmaması, onu işgal eden aileyle çok sert bir kavgaya girişmeden ele geçirmenin de olanağı olmaması olsa gerektir”

“Her aile, karşılıklı bağlılık ile özgürlük biricik bağları olduğu ölçüde, küçük bir toplum haline geldi; iki cinsin o zamana kadar bir olan hayat tarzı arasındaki ilk ayrım o zaman meydana çıktı. Kadınlar daha çok evde oturup, kulübeyi ve çocukları beklemeye alıştılar. Erkekler ise ortak gecim araç ve gereçleri peşinde koşar oldular. İki cins böylece, biraz daha yumuşak bir hayatla, yırtıcılıklarından ve güçlerinden bir şeyler kaybetmeye de başladılar. Fakat ayrı ayrı her biri vahşi hayvanlarla dövüşmek bakımından daha az

¹⁸ Michael Locke McLendon. Rousseau and the Minimal Self: A Solution to the Problem of Amour-Propre. *European Journal of Political Theory*. 3/3. 2013.

¹⁹ Bjorn Gomes. Emile the Citizen? A Reassessment of the Relationship Between Private Education and Citizenship in Rousseau’s Political Thought. *European Journal of Political Theory*. 0/0. 2015.

²⁰ Ahu Tunçel. ‘Özgün’ Bir Yurttaşın Anatomisi Olarak Emile. *Özne Felsefe ve Bilim Yazıları Dergisi*. 17. Kitap, Güz. 2012.

²¹ Serpil Durğun. Jean-Jacques Rousseau’da Amour Propre Kavramı. *Özne Felsefe ve Bilim Yazıları Dergisi*. 17. Kitap, Güz. 2012.

²² Ali Timuçin. Rousseau’da Toplum Sorunları. *Özne Felsefe ve Bilim Yazıları Dergisi*. 17. Kitap, Güz. 2012.

²³ Jean Jacques Rousseau. *Toplumsal Sözleşme*. Çev. Aziz Yardımlı. İdea Yayınevi. İstanbul. 2011. S. 140.

elverişli hale geldiği halde, bu vahşi hayvanlara karşı ortak olarak direnmek için bir araya gelmeleri daha kolay oldu”.²⁴

“Rousseau’nun dünyaya dönüşünde temel bir amaç vardır: Toplumda eşitsizliğe yol açan bir gelişime karşı direnmeyi güçlendirmek ve yeni toplumu bir sözleşmeye dayandırmak.”ⁱⁱ bu sözleşme ile artık bir devlet yapılanmasından bahsedilmeye başlanılabilir. Bu bölümde Rousseau’nun devlet içinde bir diğer deyişle toplumsal alanda aileyi nasıl ele aldığına dair analiz bulunmaktadır. Rousseau’ya göre aile ve devlet yapılanması arasındaki ilişki şu aktarımlarda yer almaktadır: “Bütün toplumların en eskisi ve tek doğal olanı aile topluluğudur. Burada çocuklar bakılmak, korunmak gereksiniminde oldukları sürece babaya bağlı kalırlar. Bu gereksinim ortadan kalkınca doğal bağ da çözülür. Babanın sözünden çıkmamak zorunluluğundan kurtulan çocuklar, çocuklara bakma yükünü sırtından atan baba, hep birden bağımsızlığa kavuşurlar. Yine de bir arada kalırlarsa, artık doğanın zoruyla değil, kendi istekleriyle kalıyorlar demektir. Ailenin kendisi de ancak bir sözleşme ile varlığını sürdürür”²⁵

488

“Onun için, aileye politik toplumların ilk örneği diyebiliriz: Bu toplumlarda baş bir baba, halk da çocuklar gibidir; hepsi de eşit ve özgür oldukları için, özgürlüklerinden ancak çıkarları uğrunda vazgeçerler. Aradaki bütün ayrılık şudur: Ailede babanın çocuklarına olan sevgisi onlara gösterdiği özeni karşılar; devletteyse, devlet başkanının kendi halkına beslemediği bu sevginin yerini hükmetmek zevki alır”²⁶

Yararsız her yurttaşın tehlikeli bir insan olarak görülmesi gerekliliğini öne süren Rousseau²⁷ devlet ve aile tartışmasını aileyi devleti anlatmada bir metafor olarak kullandığı aktarımlarıyla güçlendirmektedir.

“Büyükükte aynı yolda yönetilemeyecek denli ayırdırlar, ve bir babanın her şeyi kendisinin görebilmesine olanak veren ev yönetimi ve önderin başkalarının gözleri yoluyla olmanın dışında hemen hemen hiçbir şeyi görmesine izin vermeyen yurttaş hükümeti arasında her zaman büyük bir ayrım olacaktır.”²⁸

²⁴ Jean Jacques Rousseau. Toplumsal Sözleşme. Çev. Aziz Yardımlı. İdea Yayınevi. İstanbul. 2011. S. 141.

²⁵ Jean Jacques Rousseau. Toplumsal Sözleşme. Çev. Aziz Yardımlı. İdea Yayınevi. İstanbul. 2011. S. 4.

²⁶ Jean Jacques Rousseau. Toplumsal Sözleşme. Çev. Aziz Yardımlı. İdea Yayınevi. İstanbul. 2011. S. 5.

²⁷ Jean Jacques Rousseau. Sanatlar ve Bilimler Üzerine Söylem. Çev. Aziz Yardımlı. İdea Yayınevi. İstanbul. 2011. S. 27.

²⁸ Jean Jacques Rousseau. Ekonomi Politik Üzerine Söylem. Çev. Aziz Yardımlı. İdea Yayınevi. İstanbul. 2011. S. 45.

"Küçük aile sönmeye ve bir gün kendini başka birçok benzer aileye çözmeye yazgılanmıştır; ama büyük aile, her zaman aynı durumda sürmek için oluşturulmuş olmakla, birincisi gibi çoğalmak için artmaya gereksinmez: Yalnızca kendini saklaması yeterlidir, ve her artışın ona yarardan çok zarar vereceği kolayca kanıtlanabilir."²⁹

Rousseau'da olduğu gibi, ailenin metafor olarak ele alınması konusunda yapılan başka araştırmalar da mevcuttur. Şerifsoy³⁰ iyi vatandaş, iyi insan ve iyi evlat vurgusu yaptığı çalışmasında ayrıca milliyetçiliğe de değinmektedir. Şerifsoy'un çalışması toplumları bir arada tutmada milliyetçiliğin etkin bir ideoloji olduğunu ve ulus- devletlerin bekası ve gücü için ailenin olmazsa olmazlığını öne süren aktarımlarla aile ve milliyetçilik tartışmasını başlatmaktadır. Aile içinde toplumdaki sosyal düzenin yerleşikliğini ve devamlılığını sağlayabilecek ilişkilerin varlığı ulus-devlet için iyi yurttaşlar yetişmesinin önünü açan bir durum olarak değerlendirilmektedir. Evlat, iyi veya kötü yetiştirildiği durumlarda demografik olarak ailenin, metaforik olarak ulus-devletin sorumluluğu olarak sunulmaktadır. Makaleye göre, okul ve aile içinde pekiştirilen roller, milliyetçilik ruhunun yaratılmasında kardeşlik, birlik kavramlarıyla kullanılmaktadır. Rousseau da milliyetçilik kanadıyla olmasa da iyi yurttaşlık üzerinden aileyi devlete mal etmektedir. Toplumsal yapıda devletin insanlar ve insanların devlet için var olduğuna vurgu yapan Rousseau'nun şu anlatımı aileyi metafor olarak kullandığı alanlara örnek olarak verilebilir: "...devlet her şeyi kucakladığında olabileceği her şey olacaktır. Aile çocuklarını gösterirken şöyle diyecektir: onların sayesinde mutluyum...Herkes sadece kendisi için mutlu olmak isterse vatan için kesinlikle mutluluk söz konusu olamaz."³¹ Metafor aile meselesini yine aileyi toplumun temelini koyan şu aktarımla tamamlamak ve ailenin nasıl bir içeriği-işleyişi olması gerektiğiyle ilgili tartışmayı bu aktarımdan sonra başlatmak uygundur: "Çocukların eğitiminin babaların bilgilerine ve önyargılarına terk edilmemesi gerekir, çünkü o eğitimin devlet için babalar için olduğundan çok daha büyük bir önemi vardır; çünkü doğanın sürecine göre babanın ölümü sık sık onu o eğitimin son meyvelerinden yoksun bırakırken, ülke ise er geç onun etkilerini anlar. Devlet kalır, aileler çözülür."

²⁹ Jean Jacques Rousseau. Ekonomi Politik Üzerine Söylem. Çev. Aziz Yardımlı. İdea Yayınevi. İstanbul. 2011. S. 46.

³⁰ Selda Şerifsoy. Aile ve Kemalist Modernizasyon Projesi, 1928-1950. Der. Ayşe Gül Altınay. Vatan Millet Kadınlar. İletişim Yayınları. Ankara. 2016.

³¹ Jean Jacques Rousseau. Siyasal Fragmanlar. Çev. İsmail Yerguz. Say Yayınları. İstanbul. 2008. S. 68.

Nasıl Bir Aile?

Rousseau’nun toplumsallaşan insanların, bir toplum sözleşmesi dahilinde devletleşmelerinde aileyi oldukça önemli bir yerde tuttuğu yukarıda görülebilmektedir. Rousseau metinleri Rousseau’nun aileye dair bakışının ayrıntılandırılabilmesi için de barındırmaktadır. Toplumsallığın yapıtaşı ailenin nasıl resmedildiğini Rousseau’nun kendi ailesine (hayatına) yönelik anlatısı ile görmeye çalışmak mümkündür. Rousseau³² ahlak ve din kurallarına saygılı bir aile içinde doğup, akıllı, dindar bir rahibin yetiştirdiği bir insan olduğunu, küçük yaşta beri, şimdiye dek büsbütün unutmamış inancı ve ilkelerle büyüdüğünü söylemektedir. Çocuklarını yetiştirme yurduna veren Rousseau, durumunun onları yetiştirmeye elvermediğini; geleceklere karşı ilgisiz olsaydı, o durumda çocuklarını annelerine ya da annenin ailesine bırakacağını, birincisinin onları eğitmeyeceğini; ikincisininse birer canavara dönüştüreceğini belirtmektedir.

490

Rousseau’nun aileyi ahlaklı toplumun oluşum sürecinde değerlendirmesi sadece kendi hayatından kesitlerde değil, genelleştirilebilir bir durumdur: “Aristokrasinin sürdürdüğü ve aileyi bozup dağıtan haylaz ve çapkın hayata karşı, Rousseau, aile hayatının ağırbaşlılığını yüceltir”³³ Rousseau, ilerde daha ayrıntılı tartışılacağı üzere aile hayatının ağırbaşlılığını ise kadınlar üzerinden kurar: “Sevimli, masum egemenliğinizle, usulca sokulan zekanızla, devlet içinde kanunların sevilmesini, yurttaşlar arasında duygu birliğini devamlı olarak sürdürmek; ayrı ayrı aileleri mutlu evliliklerle birleştirmek; vereceğiniz derslerle, tutumunuzdaki alçak gönüllü zarafetle, gençlerimizin başka diyarlardan getirdikleri sapıklıkları düzeltmek sizin elinizdedir”³⁴

Tam da burada aileyi oluşturan bireylere değinmek gerekir. Aile ve evliliğin kutsallığında Rousseau anne ve baba rollerini belirlerken kadın-erkek arasındaki farkın doğal durumdan kaynaklandığını belirtmektedir:

“Ailede olgunun doğasının kendisinde yatan birçok nedenden ötürü açıktır ki, baba buyurmalıdır. İlk olarak, yetkenin baba ve anne arasında eşit olmaması gerekir; yönetim tekil olmalı ve her görüş ayrılığında karar verecek

32 Jean Jacques Rousseau. İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı. Çev. Rasih Nuri İleri. Say Yayınları. İstanbul. 2016.

33 Jean Jacques Rousseau. Toplumsal Sözleşme. Çev. Aziz Yardımlı. İdea Yayınevi. İstanbul. 2011. S. 28.

34 Jean Jacques Rousseau. Ekonomi Politik Üzerine Söylem. Çev. Aziz Yardımlı. İdea Yayınevi. İstanbul. 2011. S. 77.

tek bir başat ses olmalıdır. İkinci olarak, kadınlara özgü elverişsizlikleri ne denli hafife saymayı istersek isteyelim, gene de bunlar her zaman bir eylemsizlik dönemine yol açtıkları için, bu onları o birincilik konumundan dışlamak için yeterli bir nedendir, çünkü denge eksiksiz olarak eşit olunca bir saman çöpü onu bozmaya yeter. Dahası, kocanın karısının davranışı üzerinde gözetim kurabilmesi gerekir; çünkü tanımak ve bakmak zorunda olduğu çocukların ondan başka hiç kimseye ait olmamalarının sağlanması onun için önemlidir. Korkacak benzer şeyleri olmayan kadının kocası üzerinde aynı hakkı yoktur. Üçüncüsü, çocuklar ilkin zorunlu olarak ve daha sonra minnettarlıktan babalarına boyun eğmelidirler; yaşamlarının bir yarısı boyunca gereksinimleri onun tarafından karşılandıktan sonra, öteki yarıyı onunkileri karşılamaya adanmaları gerekir.”³⁵

Kofman³⁶ çalışmasında Rousseau’nun kadın ve erkekler arasındaki farkı doğal durumla açıklamasını eleştirel bir bakışla ele almaktadır. Çalışma Rousseau’nun açıklamasını şöyle yorumlamaktadır: “Kadınların eve kapatılmasını ve izolasyonunu dayatan doğal ve uzlaşımsal olan bu maksimler, deneyimle iki yönlü olarak doğrulanacaktır: her nerede kadınlar özgürse, düşük ahlak aşırı boyuta ulaşmıştır, aksine, her nerede ahlak düzenlenmiş ise, orada kadınlar sınırlandırılmış ve erkeklerden ayrılmıştır. Cinsiyetler arasındaki bu ayırım, zevkleri ve birlikleri için zorunludur. Gerçeği söylemek gerekirse, ayırımın olmadığı hiçbir birlik yoktur.”

Kadınların en önemli görevinin çocuk doğurmak ve büyütme olduğunu iddia edenⁱⁱⁱ Rousseau aileyi kadın bedeni üzerindeki denetim mekanizması ve kadın için sosyal güvenlik/refah/düzen ağı halinde sunmaktadır. Bu çalışma kapsamına dahil edilmese de Rousseau’nun bu yaklaşımının aslında ailecilik^{iv} tartışmasıyla ele alınması da mümkündür. Rousseau’da rollerin çok keskin ve doğal durumun bir çıktısı olduğunu belirten aktarımlar şöyledir:

“Bir arada yaşama alışkanlığı insanların tanıdığı ilk yumuşak, tatlı duyguları, karı-koca aşkını, ana-baba sevgisini meydana getirdi. Her aile, karşılıklı bağlılık ile özgürlük biricik bağları olduğu ölçüde, küçük bir toplum haline geldi; iki cinsin o zamana kadar bir olan hayat tarzı arasındaki ilk ayırım o zaman meydana çıktı. Kadınlar daha çok evde oturup kulübeyi ve çocukları beklemeye alıştılar. Erkekler ise ortak ihtiyaçların peşinde koşar oldular. İki

³⁵ Jean Jacques Rousseau. Ekonomi Politik Üzerine Söylem. Çev. Aziz Yardımlı. İdea Yayınevi. İstanbul. 2011. S. 46-7.

³⁶ Sarah Kofman. Rousseau’nun Fallokratik Sınırları. Çev. Mustafa Yıldırım. Özne Felsefe ve Bilim Yazıları Dergisi. 17. Kitap, Güz. 2012. S. 144.

cins böylece, biraz daha yumuşak bir hayatla, yırtıcılıklarından ve güçlerinden bir şeyler kaybetmeye de başladılar.”³⁷

Rousseau’nun³⁸ erkeklige dair çizdiği rotada dikkat çeken en önemli durum erkeğin kadına göre daha kamusal olabilmesidir. Çünkü Rousseau’ya göre erkek bütün insanlığı temsil eder; çünkü yalnızca o, özgür iradesini kullanabilir ve kendisinin efendisi olabilir. Kadın, kamu hayatında yer almamalı, kendisini bütünüyle ev-içi görevlere adanmalıdır. Her ne kadar baba rolünün buyurganlıkla ilişkilendirilmesi göze sıklıkla çarpıyorsa da nasıl bir aile anlatısının başında değinilen Rousseau’nun kendi çocuklarının bakımı ve eğitimini üstlenmeme gerekçesi aslında “baba”nın “anne” ile kurduğu ilişkinin buyurgan olabilirken “çocuk”la kurduğu ilişkinin özgür birey vurgusu içerdiği görülebilmektedir. Çocuklar, elbette babanın himayesi altındadır. Bu himayenin babaya yüklediği bir sorumluluk mevcuttur. Fakat Rousseau baba-çocuk ilişkisinin özgürlüğü zedelemekten kurulması gerektiğini savunmaktadır:

“Doğa kanunu gereği baba, sadece yardımı oğlu için gerekli olduğu sürece çocuğun efendisidir; bu dönem geçtikten sonra eşit hale gelirler; o zaman, babadan tamamen bağımsız olan oğul babaya baş eğmez, sadece saygı borçlu olur; çünkü şükran duygusu yerine getirilmesi gerekli bir borçtur ama istenebilecek bir hak değildir. Uygar toplumun baba gücünden türediğini söylemek yerine, tersine bu gücün uygar toplumdan türediğini söylemek yerinde olur. Birçok kişi onun etrafında toplandığı anda o kişi onların babası olarak kabul edilebilmiştir.”³⁹

“Herkes kendini başkasına bağlayabilirse de, çocuklarını bağlayamaz. Çünkü onlar insan ve özgür olarak doğarlar; özgürlükleri kendilerininidir; hiç kimsenin onu kullanmaya hakkı yoktur. İyiyi kötüden ayıracak çağa gelmeden önce, baba çocukları korumak, rahatlarını sağlamak için onların adına birtakım koşullar koyabilip ama onları kayıtsız şartsız, geri dönülmezcesine başkasına veremez. Çünkü böyle bir bağış, doğanın amaçlarına aykırı olduğu gibi, babalık haklarını da aşar. Öyleyse keyfe bağlı bir yönetimin yasal bir yönetim olabilmesi için, halkın onu kabul etmeye ya

³⁷ Jean Jacques Rousseau. İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı. Çev. Rasih Nuri İleri. Say Yayınları. İstanbul. 2016. S. 138-9.

³⁸ Jean Jacques Rousseau. Emile ya da Eğitim Üzerine. Çev. Yaşar Avunç. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul. 2016.

³⁹ Jean Jacques Rousseau. İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı. Çev. Rasih Nuri İleri. Say Yayınları. İstanbul. 2016. S. 160.

da etmemeye yetkisi olmalıdır. Ancak o zaman yönetim keyfe bağlı olmaktan çıkar."⁴⁰

Rousseau aile içerisindeki çocuğun otoriteye maruz kalarak doğal durumunun ona verdiği özgürlüğü elinden kaçırmada engel olmak gerektiğini savunur ve ahlaksal özgürlüğü kendine amaç edinen bir çocuğun nasıl yetiştirilebileceğine dair görüşlerini sunduğu Emile kitabını yazar. Bu çalışmada Emile, bir çocuk eğitimi kitabı olarak değil, ailedeki tüm bireylere biçilen rollerin nasıl şekillendirildiğini göstermek için kullanılan önemli bir kaynak olarak değerlendirilmektedir. Başlı başına bir Emile okuması Rousseau'nun aileye bakışının en temel noktasını gösterebilmektedir. Çünkü Rousseau'nun ideal bir birey ve yurttaş olması için yetiştirmeye başladığı Emile'i yetimdir. Özdağ⁴¹ Emile'in yetim olmasına yani doğal duruma doğmasına iki anlam yüklemektedir: Birincisi, yetim Emile, toplumun etkilerine maruz değildir ve ikincisi bir 'ata' ile karşı karşıya kalmamaktadır. Özdağ'ın bu yorumundan hareketle denilebilir ki Rousseau'da aile, toplumun etkilerine maruz bırakıp doğal halin ve bir 'ata'nın etkisine/kontrolüne teslim ederek özgürlüğün korunmasına engeldir.

Bayka'ya göre de "Jean-Jacques Rousseau, 18. Yüzyıl felsefesinin başta gelen yenilik getirici filozoflarından. Ahlaksal, toplumsal ve siyasal düşüncelere yön vermiş, bunlara devinim sağlamıştır. Dış otoriteye ve akla karşı duyguyu, uygarlığa ve teknolojiye karşı doğayı savunmuştur; asıl özgünlüğü ise bireyin 'ben'ini bir inceleme ve yaşama alanı olarak görüp öne çıkartmasındandır. Siyasal ve toplumsal bir özne olarak bireyin konumunu irdelerken, söz konusu bireyin 'ben'ini de göz ardı etmemiştir." Bu bağlamda Rousseau'ya dair bir okuma veya analiz yaparken üzerinde durulması gereken en önemli noktanın özgürlük anlayışındaki farklılık olduğuna vurgu yapılabilir. Rousseau üzerine yapılan çalışmalarda aileyle ilişkilendirilebilecek olan bir metne daha dikkat çekmek önemlidir. Bu metin Tunçel⁴² tarafından yazılan, Emile'in hem birey hem yurttaş olarak yetiştirilmesini eleştirel dille anlatan bir çalışmadır. Rousseau'nun doğal halin özgür bireyini kutsayarak öte yandan toplumculuğu yücelten yurttaşla vurgu yapmasındaki çelişki ele alınmaktadır. Emile, Tunçel'in⁴³ çalışmasında

⁴⁰ Jean Jacques Rousseau. Toplumsal Sözleşme. Çev. Aziz Yardımlı. İdea Yayınevi. İstanbul. 2011. S. 8-9.

⁴¹ Cenk Özdağ. 'Doğa' Kavramının Rousseau'nun Söylemindeki Birliği. Özne Felsefe ve Bilim Yazıları Dergisi. 17. Kitap, Güz. 2012. S. 59.

⁴² Ahu Tunçel. 'Özgün' Bir Yurttaşın Anatomisi Olarak Emile. Özne Felsefe ve Bilim Yazıları Dergisi. 17. Kitap, Güz. 2012.

⁴³ Ahu Tunçel. 'Özgün' Bir Yurttaşın Anatomisi Olarak Emile. Özne Felsefe ve Bilim Yazıları Dergisi. 17. Kitap, Güz. 2012. S. 94.

bireyin ‘kendi olabilme olasılığı’ şeklinde tartışılmaktadır. Ailesi olmayan Emile’in bireysel özgürlüğün simgesi olarak resmedilmesi Rousseau’nun sadece aileye değil aynı zamanda toplumsallığa bakışını da göstermekte, doğal durumda bunlara yer olmadığı görüşünü desteklemektedir.

Sonuç Niyetine

Baygal⁴⁴ şiddetin aile içi görünümünü araştırdığı çalışmasında hiyerarşi kavramına değinmekte ve ‘ailenin bir hiyerarşi sistemi yarattığını ve bu yolla toplumda düzeni korumada önemli bir rol oynadığını’ ileri sürmektedir. Rousseau’da aile kavramını sorgulayan bu çalışmada görülmektedir ki, Rousseau hiyerarşiyi reddedercesine aile içi ilişkileri doğal durumla ilişkilendirmektedir.

Çalışma, Rousseau’nun insanın doğal durumundan kopmasına neden olduğunu iddia ettiği toplumsal yapının temelini oturttuğu aileye ve aile bireylerine atfedilen rollere Rousseau metinleri ekseninde bakmıştır.

Rousseau’da hiç bir şey özgürlük aşkından daha derin değilken, Rousseau insanın bu özgürlüğünü toplumsallaşma yolunda kaybettiğini belirtmekte ve toplumsallaşmayı da esasen aile üzerinden kurgulamaktadır. Aile kavramına dair analizde görülenler, toplumsallaşmayı takip eden mülkiyet tartışmasıdır. Rousseau eşitsizliğin kaynağı olarak gördüğü mülkiyet ilişkilerinin doğal durumda olmadığını “doğanın insanlar arasında koyduğu eşitlik ve insanların kurduğu eşitsizlik”⁴⁵ sözlerinden hareketle ayrıntılandırmaktadır. Aileler kurmak yoluyla toplumsallaşan ve aile kurmayı mülkiyetle ilişkilendiren insanlar artık doğal durumun sunduğu eşitliği terk etmişlerdir. Rousseau, doğal ortamı terk edişi tam olarak özgürlükten vazgeçiş olarak görmemekte ve hayali öğrencisi Emile üzerinden geliştirdiği eğitim sistemi ile özgür bireyi yine odağına almaktadır. Emile, bir birey ve bir yurttaş olarak ailesi ve devleti için iyi evlat olarak tasarlanmıştır. Bu tasarımda şüphesiz Emile’in gelişim süreçleri üzerinden ilerleyen annelik ve babalık öğretileri de yer almaktadır. Böylece Rousseau’ya dair aile analizinde aile bireylerine rolleriyle birlikte değinmek mümkün olabilmektedir.

⁴⁴ Azize Baygal. Değişen Toplumda Değişen Aile Sosyolojik Tartışmalar. Ed. Nurşen Adak. Siyasal Kitabevi. Ankara. 2016. S. 181.

⁴⁵ Jean Jacques Rousseau. İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı. Çev. Rasih Nuri İleri. Say Yayınları. İstanbul. 2016. S. 65.

Sonuç olarak Rousseau, Aydınlanma döneminin sınır çizgileri üzerinde dolaşan bir düşünür olarak dönemin hem dışında hem de içindeki süreçlere hakim olabilmiştir. Bu çalışmada yapılmaya çalışılan aile temalı Rousseau okuması da aslında bizi Rousseau'nun dolaştığı çizgiye götürmektedir.

KAYNAKÇA

- Akagündüz, S. Y. 2012. Uygarlığa Yüz Çeviren Düşünür: Jean-Jacques Rousseau. *Özne Felsefe ve Bilim Yazıları Dergisi*. 17. Kitap, Güz. S. 113-125.
- Baygal, A. 2016. Değişen Toplumda Değişen Aile Sosyolojik Tartışmalar. Ed. Nurşen Adak. Siyasal Kitabevi. Ankara.
- Çalıcı, S. 2012. Rousseau’da Güç, Doğa ve Metafizik. *Özne Felsefe ve Bilim Yazıları Dergisi*. 17. Kitap, Güz. S. 63-76.
- Çelikkan, Ş. G. 2012. J. J. Rousseau’da Duyguları Bozan Katharsis Olarak Tiyatro. *Özne Felsefe ve Bilim Yazıları Dergisi*. 17. Kitap, Güz. S. 39-46.
- Durğun, S. 2012. Jean-Jacques Rousseau’da Amour Propre Kavramı. *Özne Felsefe ve Bilim Yazıları Dergisi*. 17. Kitap, Güz. S. 103-112.
- Gomes, B. 2015. Emile the Citizensaccare A Reassessment of the Relationship Between Private Education and Citizenship in Rousseau’s Political Thought. *European Journal of Political Theory*. 0/0. S. 1-20.
- Kofman, S. 2012. Rousseau’nun Fallokratik sınırları. Çev. Mustafa Yıldırım. *Özne Felsefe ve Bilim Yazıları Dergisi*. 17. Kitap, Güz. S. 135- 150.
- McLendon, M.L. 2013. Rousseau and the Minimal Self: A Solution to the Problem of Amour-Propre. *European Journal of Political Theory*. 3/3. S.341-361.
- Özdağ, C. 2012. ‘Doğa’ Kavramının Rousseau’nun Söylemindeki Birliği. *Özne Felsefe ve Bilim Yazıları Dergisi*. 17. Kitap, Güz. S. 47-62.
- Öztan, Ece. 2014. Türkiye’de Ailecilik, Biyosiyaset ve Toplumsal Cinsiyet Rejimi. *Toplum ve Bilim*. Sayı: 130. S.176-188.
- Rousseau, J.J. 2008. Siyasal Fragmanlar. Çev. İsmail Yerguz. Say Yayınları. İstanbul.
- Rousseau, J. J. 2011. Ekonomi Politik Üzerine Söylem. Çev. Aziz Yardımlı. İdea Yayınevi. İstanbul.
- Rousseau, J. J. 2011a. Sanatlar ve Bilimler Üzerine Söylem. Çev. Aziz Yardımlı. İdea Yayınevi. İstanbul.
- Rousseau, J. J. 2011b. Toplumsal Sözleşme. Çev. Aziz Yardımlı. İdea Yayınevi. İstanbul.
- Rouseeau, J. J. 2016. Emile ya da Eğitim Üzerine. Çev. Yaşar Avunç. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul.

- Rousseau, J. J. 2016a. İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı. Çev. Rasih Nuri İleri. Say Yayınları. İstanbul.
- Saccarelli, E. 2009. The Machiavellian Rousseau Gender and Family Relations in the Discourse on the Origin of Inequality. Political Theory. 37/4. S. 482-510.
- Silier, Y. 2016. Özgürlük Yanılsaması Marx ve Rousseau. Yordam Kitap. İstanbul.
- Şerifsoy, S. 2016. Aile ve Kemalist Modernizasyon Projesi, 1928-1950. Der. Ayşe Gül Altınay. Vatan Millet Kadınlar. Ankara: İletişim Yayınları. S. 155-187
- Timuçin, A. 2012. Rousseau'da Toplum Sorunları. Özne Felsefe ve Bilim Yazıları Dergisi. 17. Kitap, Güz. S. 77-84.
- Timuçin, A. 2012a. Rousseau İçin Notlar. Özne Felsefe ve Bilim Yazıları Dergisi. 17. Kitap, Güz. S.7-14.
- Tunçel, A. 2012. 'Özgün' Bir Yurttaşın Anatomisi Olarak Emile. Özne Felsefe ve Bilim Yazıları Dergisi. 17. Kitap, Güz. S. 85- 101.

SONNOTLAR

ⁱ Bilgiler, Rousseau’nun Siyasal Fragmanlar kitabını yayına hazırlayan Say Yayınlarının Rousseau’nun Çağı ve Yaşamı üzerine oluşturdukları listeden alınmıştır. Bkz. Rousseau, J.J. 2008. Siyasal Fragmanlar. Çev. İsmail Yerguz. Say Yayınları. İstanbul

ⁱⁱ Bayka, Rousseau’nun Siyasal Fargmanlar kitabında Bayka’nın Önsözünden alınmıştır. Bkz. Rousseau, J.J. 2008. Siyasal Fragmanlar. Çev. İsmail Yerguz. Say Yayınları. İstanbul.

ⁱⁱⁱ Rousseau’nun bu iddiasının somut olarak görülebileceği en önemli eseri Emile’dir. Rousseau Emile’de anneliğin kutsallığı üzerinde oldukça fazla durmaktadır. Bkz. Rousseau, J. J. 2016. Emile ya da Eğitim Üzerine. Çev. Yaşar Avunç. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul.

^{iv} “Ailecilik, normatif aile örüntülerinin merkezi olduğu bir ideoloji ve değerler sistemini ifade eder. Bir ideoloji olarak ailecilik, yalnızca evliliğin, maternalist ahlakın, toplumsal cinsiyete dayalı işbölümünün belli yeniden üretim davranışlarının normalleştirilmesini değil, refahın örgütlenmesi gibi spesifik siyasal çerçevelerin de meşrulaştırılmasını içerir” (Yang, 2006; akt. Öztan, 2014: 177)